

Психологічний аналіз особливостей професійної деформації у працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій

В. А. Старик

Київський національний торговельно-економічний університет, м.Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: starvika85@gmail.com

Paper received 25.06.17; Accepted for publication 05.07.17.

Анотація. У статті проведено психологічний аналіз передумов виникнення професійної деформації у працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Досліджено основні групи факторів впливу на формування професійних деструкцій. Проаналізовано особливості нормативно-правового забезпечення діяльності та передумови розвитку психосоматичних захворювань. Доведено, що особливості мотиваційної та емоційно-вольової сфери виступають основними індивідуально-особистісними детермінантами професійної деформації. Доведено доцільність комплексного вивчення проблеми професійної деформації при розробці диференційованих програм її психопрофілактики.

Ключові слова: стресогенність професії, професійна деформація, психосоматичні захворювання, працівники Державної служби України з надзвичайних ситуацій, індивідуально-особистісний профіль.

Вступ. Проблема взаємовпливу професійної діяльності та особистісних властивостей фахівців ризико-небезпечних професій все частіше виступає предметом детального вивчення в межах психологічної науки. Не є виключенням і питання професійних деструкцій серед фахівців екстремального профілю діяльності. Незважаючи на розвиток досліджень актуальних проблем в контексті психології діяльності в особливих умовах, динаміка виникнення надзвичайних ситуацій, на жаль, негативна. Особливе місце в системі розгляду етіології професійних деструкцій займає проблема професійної деформації у працівників особового складу Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури доводить, що питання психологічної допомоги в екстремальних умовах розглядали Ф.Є. Василюк, О.Г. Караяні, Л.О. Малкіна-Пих, О.В. Тімченко, С.І. Яковенко та ін.[4]. Психологічні чинники діяльності працівників екстремальних видів діяльності досліджувались у роботах В.І. Барка, О.М. Кокуна, М.С. Корольчука, В.О.Лефтерова, С.Д.Максименка, О.А. Матеюка, В.С. Медведева, В.І. Осьодла, І.І. Приходька, Є.М.Потапчука, О.Д.Сафіна, В.В.Стасюка та ін.[6]. Питаннями розгляду наслідків негативних психічних станів особистості в стресових та екстремальних ситуаціях опікувались Ю.О.Александровський, Л.М.Балабанова, Л.П. Гримак, С.М. Миронець, М.Д. Левітов, С.І. Яковенко, З.М. Dreznitz, Е. Фоа та ін.[3]. Проте актуальними залишаються питання розробки механізмів профілактики та корекції професійної деформації у самих фахівців.

Враховуючи вищесказане, актуальність проведення психологічного аналізу особливостей професійної деформації у працівників ДСНС зумовлена необхідністю визначення категорії професійної деформації з метою подальшої розробки алгоритму попередження деформаційних змін.

Мета статті: здійснити психологічний аналіз особливостей професійної деформації у працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Професійна діяльність є не тільки невід'ємною складовою життя людини, але й важливим засобом формування її особистості. Внаслідок нерозривної єдності свідомості та діяльності формується професійний тип особистості. Принциповою розбіж-

ністю, що дозволяє диференціювати риси особистості професійного типу від рис особистості, яка зазнала професійної деформації, є те, що професійна особистісна деформація – процес, що змінює соціальні плани мотиваційно-потребової сфери особистості, впливаючи на сутнісні якості людини та глибоко дисгармонізуючи таким чином всю особистість в цілому. При цьому, особливості професійної діяльності фахівця зумовлені, в першу чергу, специфікою самої діяльності. Найважливішим чинником ефективності виконання завдань за призначенням фахівців ДСНС залишається людський фактор. Ступінь відповідальності у працівників ДСНС виступає першою ситуативною реакцією на різноманітні стресори та, відповідно, виступає головною специфічною особливістю діяльності її носіїв.

Державна служба України з надзвичайних ситуацій на сьогоднішній день виступає єдиною державною структурою, що реалізує законодавчо покладену задачу психологічного захисту населення в осередку надзвичайної ситуації. Головною специфічною особливістю діяльності фахівців ДСНС є її підвищена стресогенність. Як засвідчує, Г.Сельє, за сприятливих умов стрес, як емоційний стан, може трансформуватися в оптимальний, за несприятливих – у стан нервово-емоційної напруженості, при якому відзначається виснаження енергетичних ресурсів, зниження працездатності та ефективності функціонування систем та органів. Частота надзвичайних ситуацій та локальних збройних конфліктів в Україні, на превеликий жаль, дедалі збільшується. Непередбачуваність обставин, висока нормативність виконання завдань за призначенням, екстремальність умов виконання службових обов'язків, постійний ризик травмування чи поранення, що їх супроводжують, не дають можливості на повноцінне відновлення працівників [5].

На наш погляд, феномен професійної деформації у працівників ДСНС можна визначити як проникнення «Я-професійного» у «Я-особистісне», тобто вплив професійних установок не обмежується виключно професійною сферою, а після виходу особистості з професійної ситуації не відбувається природного «виправлення». Тому, в позапрофесійній сфері працівник продовжує нести на собі «деформуючий» відбиток своєї професії. Отже, успішне вирішення проблеми передбачає проведення комплексного психологічного аналізу особливостей професійної деформації у

працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Відповідно до основного джерела виникнення змін детермінанти професійної деформації можна розділити на три основні групи [2]:

1.) «діяльнісні» детермінанти, пов'язані з організацією професійної діяльності та окремих завдань за призначенням;

2.) «особистісні» детермінанти, пов'язані з індивідуально-особистісними характеристиками працівника;

3.) «мікросоціальні» детермінанти, пов'язані з найближчим соціальним оточенням фахівця. Відповідно до джерел виникнення професійна деформація поширюється на сфери прояву, а саме:

- професійну;
- особистість самого працівника;
- найближчого соціального оточення.

Коефіцієнт деформації, або ступінь її виразності, залежить від суми впливу зазначених факторів:

- психологічної насиченості професійної діяльності;
- індивідуально-особистісних факторів;
- мікросоціальних факторів (найближче соціальне оточення, соціально-психологічний клімат в колективі, поведінкові особливості, особливості адаптації, стиль керівництва тощо).

Проаналізуємо всі три групи факторів впливу окремо. Психологічний аналіз «діяльнісних» детермінант професійної деформації полягає у вивченні об'єктивних факторів професійної діяльності та суб'єктивного ставлення фахівців до даних факторів.

Відповідно до піраміди потреб А.Маслоу, нестача благ, блокада базових потреб приводить до того, що ці потреби стають для особистості домінуючими. Так, аналіз нормативно-правового забезпечення вказує на те, що реалізація навіть дефіцієнтних потреб не в повній мірі забезпечується серед працівників пожежно-рятувальних та аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України. Оплата праці, трудових і соціальних гарантій працівників чинним законодавством передбачена без урахування специфіки кожного конкретного виду діяльності, що створює передумови формування професійної деформації цих фахівців вже на макрорівні. Крім того, забезпечення соціального захисту окремо для працівників піротехнічних підрозділів з урахуванням специфіки їх професійної діяльності чинними нормативно-правовими актами не передбачено [1].

Аналіз сприйняття професійної діяльності працівниками ДСНС на основі дослідження суб'єктивної оцінки основних стрес-факторів дозволяє зробити висновок, що найбільшого впливу зазнають емоційно-вольова сфера. Так, групи фахівців з високим рівнем власної відповідальності за результати виконаної діяльності характеризуються відсутністю захисних механізмів психіки, що проявляється у формі зростаючої емоційної напруги.

У фахівців з меншим рівнем суб'єктивної відповідальності створюються передумови для формування механізмів психологічного захисту в емоційно-вольовій сфері особистості, але опір шкідливим умовам праці у них формується з більшими ускладненнями, що впливає на розвиток соматичних захворювань. Психовегетативні процеси формуються

у функціональних системах організму, до складу яких разом з емоціями входять і внутрішні органи. Ця єдність спрямована на швидке вирішення пристосувальних завдань організму. Ідентичний механізм використовується в ситуації стресу при формуванні хворобливого стану. Вибір органу чи системи, що піддається руйнівному впливу стресу, для кожної людини індивідуальний і визначається функціональним та морфологічним станом особистості. «Слабкою» ланкою може виявитися орган, що раніше піддавався інфекційній атаці або травматичному впливу. Тому вимоги, що пред'являє йому стрес, виявляються надмірними. Таким чином розвивається картина хвороби. Отже, емоції набувають абсолютно виняткове значення у пристосувальних процесах людського організму [7].

З високим ступенем вірогідності можна зазначити, що у працівників ДСНС України так звану «зону ризику» можуть виступати серцево-судинна та травна система. Відповідно психосоматичні захворювання у рятувальників найчастіше предсталені ішемічною хворобою серця, інфарктом міокарда, виразковою хворобою шлунку і дванадцятипалої кишки. Лікарям-клініцистам добре відома поширеність інфаркту міокарду серед пацієнтів, професійна діяльність яких має вектор спрямованості «на допомогу», таких як: лікарі, священники, адвокати, фахівці силових структур, і серед осіб, які несуть велику відповідальність [7]. У цьому сенсі ішемічна хвороба виявляється чи не професійним захворюванням рятувальників. Вирішальним фактором виступає високий рівень суб'єктивної відповідальності за результати виконуваних дій, який традиційно беруть на себе фахівці-рятувальники. Науці добре відомий прямиї взаємозв'язок тривоги і серцево-судинної діяльності. Вірогідно, провідну роль у складній інервації серцевої діяльності, що реалізується центральною та вегетативною НС, відіграє тривожність, як один із провідних компонентів емоційно-вольової сфери особистості. Психосоматичний статус працівника ДСНС має цілком обумовлений характер, тому повинен бути об'єктом ретельної уваги не лише лікарів, але й фахівців-психологів, оскільки саме профілактика захворювань – не тільки визначення основного напрямку роботи, але й організація широкого спектру досліджень, досконале вивчення норми в її різноманітнях.

Психологічний аналіз «особистісних» детермінант, пов'язаних з індивідуально-особистісними характеристиками працівника вказує на те, що особливості мотиваційної та емоційно-вольової сфери виступають своєрідним внутрішнім фільтром, і за певних умов здатні перетворюватись на детермінанти професійної деформації. На нашу думку, до основних індивідуальних психологічних характеристик особистості, що виступають індикаторами професійних деформаційних змін, належать: самооцінка, нейротизм, локус контролю, контактність, рівень розумового розвитку, до властивостей мотиваційної сфери – мотиви вступу на службу до ДСНС та реально існуючі мотиви, і нарешті, показниками емоційно-вольової сфери виступають особливості реактивної та особистісної тривожності, емоційної стабільності, самоконтролю.

Деформаційні процеси емоційно-вольового блоку можуть проявлятися у підвищеному рівні особистісної тривожності та внутрішньої напруги, що підтвер-

джується результатами контент-аналізу суб'єктивного тлумачення професійної деформації цими працівниками на рівні макроаналізу, коли деформаційні зміни полягають у гіпертрофованому відчутті необхідності схвалення та визнання з боку інших стосовно результатів виконуваної діяльності та проявляються у тому, що виконання професійної діяльності наближено до місії. У працівників з меншим рівнем відповідальності загострення особистісних якостей емоційно-вольової сфери проявляється у гіпертрофії підозрливості, передумови якої у цих фахівців були виявлені на рівні макроаналізу за результатами контент-аналізу суб'єктивного сприйняття професійної деформації [1].

Мотиваційний профіль працівників характеризується більшою неузгодженістю мотивів та виразністю мотиваційних «піків». Найбільшу виразність у загальножиттєвій мотивації має мотив «Комфорт», у робочій мотивації – «Загальна активність». Це свідчить про те, що, незважаючи на складні умови виконання професійних завдань та високий рівень суб'єктивного відповідальності, у позапрофесійному житті фахівці воліють до підвищеного комфорту, щоб, так би мовити, у такий спосіб «компенсувати» його нестачу у професійній сфері [1].

Дослідження особливостей мотиваційної структури працівників ДСНС дозволяють зробити наступні висновки. Мотиви обрання професійної діяльності працівниками пожежно-рятувальних підрозділів та водолазних формувань поєднують у собі ознаки як внутрішньої, так і зовнішньої мотивації. До зовнішньої мотивації належать мотиви, спрямовані на отримання матеріальних благ та соціальних гарантій.

Аналіз забезпечення відповідних потреб на макро-рівні вказує на недосконалість забезпечення державою соціальних гарантій, особливо для працівників піротехнічних підрозділів та водолазних формувань. Можна зробити висновок, що за таких умов особистісні характеристики мотиваційної сфери будуть викликати відчуття незадоволеності професійною сферою, та, як наслідок, сприяти розвитку деформаційних змін особистості.

Підвищений рівень реактивної та особистісної тривожності працівників часто породжує конфліктність самооцінки з наявністю у ній протиріч між високими домаганнями та сильною невпевненістю. Подібний конфлікт провокує почуття постійної незадоволеності, нестійкості, напруженості емоційно-вольової сфери, що також було виявлено на рівні впливу «діяль-сних» факторів. Такі зміни часто ведуть до гіпертрофії потреби у досягненнях, до того ж тривожність може набувати ненасичений характер, що є ознакою професійної деформації особистості.

Досліджуючи проблему професійної деформації важливо врахувати і вплив синдрому емоційного вигорання, як початкового етапу професійної деформації, що характеризується втратою інтересу до професійної діяльності, апатією, легким депресивним станом. При цьому основними факторами, що впливають на формування синдрому вигорання є тривалість та надмірне робоче навантаження у ситуаціях професійного стресу. Так, синдром вигорання у рятувальників представлений переважно симптомами фаз «напруга» та «виснаження», що проявляється у схильності до переживання тривоги та депресії. Відповідно, знижений емоційний фон, байдужість чи емоційне перена-

сичення може провокувати як появу агресивних реакцій, вибухів гніву, так і симптомів депресії.

Враховуючи основний вектор спрямованості професійної діяльності зазначених фахівців «на допомогу» вивчення блоку індивідуально-особистісних характеристик особистості вважаємо за доцільне завершити аналізом домінуючих ціннісних орієнтацій суб'єкта, до яких, у першу чергу, належить особистісна установка «альтруїзм-егоїзм». В розмаїтті професійних стосунків егоїзм може виявлятися по-різному. По-перше, як «диктаторський егоїзм», який виражається у переконанні, що «всі повинні служити моїм інтересам». По-друге, як «егоїзм власної винятковості», згідно з яким визнається, що «всі повинні дотримуватися моральних принципів, крім мене, якщо це мені не вигідно». По-третє, «анархічний егоїзм», згідно з яким «усім дозволено переслідувати власні інтереси, як їм заманеться». Так, фахівців з більш вираженою особистісною установкою «альтруїзм» при високому рівні суб'єктивної відповідальності можна охарактеризувати як соціально відповідальних, схильних дотримуватися професійних та моральних норм, з відповідальністю виконувати рольові обов'язки. Відповідальність цих фахівців слід розглядати крізь призму власних моральних зобов'язань, при цьому, невиконання за будь-яких об'єктивних причин даних моральних зобов'язань буде сприяти розвитку особистісних деформаційних змін у вигляді відчуття провини, зниженні самооцінки та впевненості у собі.

Психологічний аналіз «мікросоціальних» детермінант, пов'язаних з соціальним оточенням фахівця, включає в себе дослідження типових форм поведінки. Якщо справою честі для фахівця-рятувальника з високим рівнем відповідальності є досягнення найвищого рівня ефективності виконання завдань за призначенням, то підвищений інтерес до деталей, потреба в додатковій, уточнюючій інформації блокує оперативність та швидкість у прийнятті рішень фахівцями з високим рівнем відповідальності. Коли професійна ситуація вимагає швидкого прийняття рішення, яке пов'язане із ризиком, вони свідомо чи несвідомо відстрочують його прийняття, не бажаючи втратити власний «статус-кво».

Крім того високий ступінь власної відповідальності за збереження життя та здоров'я постраждалих у поєднанні з особистісною раціональністю, емоційною сухістю та частковою холодністю блокує потребу швидко встановлювати контакти з різними людьми.

З вищезазначеного можна зробити висновок, що результат впливу професійної діяльності проявляється у працівників ДСНС гіпертрофією таких особистісних властивостей як самовпевненість, суворість, «імунітет» до людського горя, іноді проявляється черствість у ставленні до оточуючих. Високий рівень професійної деформації зумовлює труднощі у встановленні міжособистісних контактів, що ускладнює процес міжособистісної взаємодії у системі «людина-техніка-людина».

Психологічний аналіз особливостей професійної деформації у працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій дозволяє зробити висновок, що головними компонентами професійних деструкцій виступають показники емоційно-вольової сфери, мотиваційні складові та рівень власної відповідальності працівників.

Висновки. Можна зробити висновок, що потенційно у меншій мірі підлягають професійній деформації ті рятувальники, які відрізняються високим рівнем стійкості емоційно-вольової сфери, домінуванням

внутрішньої мотивації та високим рівнем суб'єктивної відповідальності за збереження життя та здоров'я постраждалих.

ЛІТЕРАТУРА

1. Магда В.А. Особливості професійної деформації у працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України : дис. канд. психол. наук : спец. 19.00.09 / Магда Вікторія Анатоліївна / Національний університет цивільного захисту України – Харків, 2011. – 233 с.
2. Медведєв В.С. Профілактика професійної деформації працівників органів внутрішніх справ: навч.-мет. посіб. / Володимир Степанович Медведєв - К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2014. – 68с
3. Миронець С.М., Тімченко О.В. Негативні психічні стани рятувальників в умовах надзвичайної ситуації : монографія / С.М. Миронець, О.В. Тімченко - К.: ТОВ Видавництво Консультант, 2008. – 232 с.
4. Назаров О.О., Оніщенко Н.В., Садковий В.П., Садковий О.В., Склень О.І., Тімченко О.В. Психологічні особливості базових копінг-стратегій та особистісних копінг-ресурсів працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: Монографія. - Х.: Вид-во УЦЗУ, 2008. - 221 с.
5. Оніщенко Н. В. Екстрена психологічна допомога постраждалим в умовах надзвичайної ситуації: теоретичні та прикладні аспекти : монографія / Наталія Вікторівна Оніщенко. – Х.: Право, 2014. –584 с.
6. Психологія праці у звичайних та екстремальних умовах : навч. посіб. / М.С. Корольчук, В.М. Корольчук, С.М. Миронець та ін. – К. : Київ.нац.торг.-екон.ун-т, 2015. – 625 с.
7. Старик В.А. Особливості психосоматичних захворювань у працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій / В. А. Старик // Проблеми сучасної психології. – К.-П.: Аксіома, 2016. – С. 522-534.

REFERENCES

1. Magda V.A. Features of professional deformation at workers of emergency rescue units of the Ministry of Emergencies of Ukraine: diss. of PhD in Psychological sciences: special 19.00.09 / Magda Victoria Anatoliivna / National University of Civil Defense of Ukraine - Kharkiv, 2011. - 233 p.
2. Medvedev V.C. Prevention of professional deformation of the law enforcement officers: teaching method. Manual / Volodymyr Stepanovich Medvedev - K.: Nat. Acad. Inside Affairs of Ukraine, 2014 - 68p.
3. Mironets S.M., Timchenko O.V. Negative mental states of rescuers in the conditions of an emergency: monograph / S.M. Mironets, O.V. Timchenko - K. : LLC Publishing Consultant, 2008. - 232 p.
4. Nazarov O.O., Onishchenko N.V., Sadkovy V.P., Sadkovy O.V., Sklin OI, Timchenko O.V. Psychological peculiarities of basic coping strategies and personal coping resources of the employees of the fire and rescue units of the Ministry of Emergencies of Ukraine: Monograph. - Kh. : View of the UCPU, 2008. - 221 p.
5. Onishchenko N.V. Emergency psychological assistance to the victims in the conditions of an emergency: theoretical and applied aspects: monograph / Natalia Viktorivna Onishchenko. - Kh. : Pravo, 2014. -584 p.
6. Psychology of labor in the ordinary and extreme conditions: teach. Manual / M.S. Korolchuk, V.M. Korolchuk, S.M. Mironets and others. - K.: Kiev.nat.torg.-ekon.un-t, 2015. - 625 p.
7. Staryk V.A. Features of psychosomatic diseases at the employees of the State Service of Ukraine for Emergency Situations / V/A Staryk // Problems of modern psychology. - K.-P.: Axioma, 2016. - P. 522-534.

Psychological analysis of the peculiarities of professional deformation among the employees of the State Service of Ukraine for Emergency Situations

V. A. Staryk

Abstract. The article provides a psychological analysis of the preconditions for the emergence of professional deformation among the employees of the State Service of Ukraine for Emergency Situations. The main groups of factors influencing the formation of professional destructions were investigated. The peculiarities of normative-legal support of activity and preconditions of development of psychosomatic diseases are analyzed. It is proved that the features of the motivational and emotional-volitional sphere are the main personal and personal determinants of professional deformation. The expediency of a comprehensive study of the problem of professional deformation in the development of differentiated programs of its psychoprophylaxis.

Keywords: occupational stress, occupational deformation, psychosomatic diseases, employees of the State Service of Ukraine for Emergency Situations, individual-personal profile.

Психологический анализ особенностей профессиональной деформации у работников Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям

В. А. Старик

Аннотация. В статье проведен психологический анализ предпосылок возникновения профессиональной деформации у работников Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям. Исследованы основные группы факторов влияния на формирование профессиональных деструкций. Проанализированы особенности нормативно-правового обеспечения деятельности и предпосылки развития психосоматических заболеваний. Доказано, что особенности мотивационной и эмоционально-волевой сферы выступают основными индивидуально-личностными детерминантами профессиональной деформации. Доказана целесообразность комплексного изучения проблемы профессиональной деформации при разработке дифференцированных программ ее психопрофилактики.

Ключевые слова: стрессогенность профессии, профессиональная деформация, психосоматические заболевания, работники Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям, индивидуально-личностный профиль.